

Recenzje i omówienia nadesłanych książek

LITURGIKA

STEFAN HEID (red.), *Operation am lebenden Objekt. Roms Liturgiereformen von Trient bis zum Vaticanum II*, Berlin – Brandenburg: Bebra-Wissenschaft Verlag 2014, ss. 392, ISBN 978-3-95410-032-3.

Na rynku księgarskim dostępne są liczne studia i opracowania, które powstały w związku z pięćdziesiątą rocznicą Soboru Watykańskiego II. Półwiecze jest dobrą okazją nie tylko do przypomnienia tego ważnego dla życia Kościoła wydarzenia, ale także do krytycznej refleksji nad stanem recepcji jego postanowień i wpływu

na kształt współczesnego życia religijnego. Liczne badania dotyczą kształtu reformy liturgii, i to nie tylko z racji tego, że został jej poświęcony pierwszy ważny dokument soborowy, ale także dlatego, że to w niej skupia się jak w soczewce wiara i życie Kościoła.

Oryginalnym wkładem opracowania *Operation am lebenden Objekt*, wydanego pod redakcją Stefana Heida, które stanowi pokłosie konferencji naukowej, zorganizowanej w dniach 14–18 XII 2012 r. przez rzymski instytut *Görres Gesellschaft* w kolegium przy *Campo Santo Teutonico* w Watykanie, jest ukazanie dokonań w zakresie liturgii ostatniego soboru w porównaniu z reformami Soboru Trydenckiego (1545–1563), który odbył się 450 lat temu. Porównanie, które prezentuje podobieństwa i różnice w podejściu obu soborów do liturgii, podkreśla, że reformy Soboru Watykańskiego II nie stanowią zerwania z tradycją i nie są przewrotem kopernikańskim, ale nawiązują do reform Soboru Trydenckiego i mogą być właściwie rozumiane jedynie w powiązaniu z nimi. Pomimo iż poszczególne teksty ukazują istotne różnice w rozumieniu reformy liturgii, która na Soborze Trydenckim miała na celu uporządkowanie, a na Soborze Watykańskim II uproszczenie i zrozumienie dotychczasowych postaw i form liturgicznych, to jednocześnie wskazują na hermeneutykę kontynuacji jako ich właściwy klucz interpretacyjny.

Autorami poszczególnych artykułów są przedstawiciele różnych dyscyplin (historia Kościoła, historia sztuki, historia muzyki, nauki o liturgii, teologia dogmatyczna, teologia fundamentalna), pochodzący z różnych ośrodków naukowych Europy, głównie z obszaru języka niemieckiego (Getynga, Ratyźbona, Wiedeń, Lugano, Bamberg, Augsburg, Rzym, Fryburg Bryzgowijski, Fryburg, Londyn, Bregencja, Tulon), którzy omawiają podstawowe elementy reformy liturgii obydwu soborów i w ten sposób uwzględniają złożoność, ciągłość i całościowość liturgii Kościoła katolickiego, a jej reformy przedstawiają jako operację na żywym organizmie.

Całość problematyki dotyczącej reformy liturgii dwóch soborów została zaprezentowana w czterech rozdziałach. Pierwszy z nich dotyczy podstaw teologicznych soborowych reform liturgii rozumianej jako źródło i szczyt życia chrześcijańskiego. Tekst kard. Kurta Kocha, przewodniczącego Papieskiej Rady Popierania Jedności Chrześcijań, omawia rzymskie reformy liturgiczne z perspektywy ekumenicznej i uzasadnia, że nie chodzi w nich o zwykłe zmiany rytuałów, ale o niezbędne dla nich podstawy teologiczne i rozumienie Kościoła, i jako takie posiadają implikacje ekumeniczne. Profesor teologii fundamentalnej z Augsburga, Peter Hofman, uzasadnia tezę, że liturgia nie jest zwykłym ornamentem, ale miejscem teologicznym zarówno w jej ujęciu diachronicznym (J. A. Jungmann) i synchronicznym (J. Brinktrine), jak i podkreśla charakter liturgii jako boskie misterium oraz wskazuje na związek liturgii z teologią systematyczną, a nie tylko z nauką o liturgii, ale także na jej podstawę, którą jest wewnętrzna jedność wiary i doświadczenia. Zmianę paradygmatu w rozumieniu liturgii z *actio* na *celebratio* omawia tekst Johanna Nebela z Bregen-

cji, który wskazuje, że jej naczelnym punktem odniesienia jest żywy Bóg, będący w centrum zbawczego misterium Chrystusa.

Artykuły składające się na drugi rozdział publikacji dotyczą reform i dziedzictwa Soboru Trydenckiego, zwłaszcza w odniesieniu do sztuki w okresie baroku oraz liturgicznych wyobrażeń reform w okresie oświecenia i józefinizmu. Historyk sztuki z Uniwersytetu *Santa Croce* w Rzymie, Ralf van Bühren, ukazuje wpływ pastoralnych koncepcji Soboru Trydenckiego na rozwój architektury kościelnej i uzasadnia tezę, że wiele elementów barokowego budownictwa kościelnego służyło aktywnemu uczestnictwu wiernych w nabożeństwach (*partipatio actuosa*), a często krytykowaną teatralność tego stylu budownictwa kościelnego prezentuje jako wyraz zapoczątkowania dowartościowania roli świeckich w liturgii. Z kolei historyk sztuki z Bambergu, Christian Hecht, omawia różnicę w podejściu obu soborów do kościelnej sztuki malarskiej. Podczas kiedy Sobór Trydencki pozytywnie odniósł się do tradycji kultu obrazów, konstytucja o liturgii Soboru Watykańskiego II *Sacro-sanctum concilium* nie zawiera spójnej nauki na ten temat, jej stanowisko jest raczej ambiwalentne, co jest związane z antybarokowymi nurtami w XIX w. i wyraża się w postulatcie „szlachetnej prostoty” (KL 34). W okresie posoborowym doprowadziło to do usuwania z kościołów tradycyjnej sztuki sakralnej. Problematykę muzyki w liturgii z perspektywy obu soborów omawia tekst historyka z Uniwersytetu w Getyndze, Jörga Böllinga, który uzasadnia, że zarówno Sobór Trydencki, jak i Sobór Watykański II, nie zostały zwołane z zamiarem przewyciężenia dekadencji, ale nawiązywały do idei reform, które występowały w ramach różnorodnych nurtów katolickiego życia kościelnego, również w obszarze muzyki kościelnej. Autor zauważył, że po Soborze Watykańskim II występuje tendencja do powrotu do średniowiecznego zwyczaju stosowania śpiewów popularnych i ludowych, które w postaci piosenek i muzyki popularnej są obecne w liturgii zamiast postulowanej przez sobór muzyki gregoriańskiej i śpiewu psalmów, co wyciszyło łaciński śpiew sakralny. Artykuł historyka Kościoła z Fryburga, Harma Kluetinga, ukazuje reformę liturgii Soboru Watykańskiego II i jej posoborową recepcję jako niemożliwą do zrozumienia bez antybarokowego afektu inteligencji katolickiej, który w obszarze języka niemieckiego jest związany z tzw. oświeceniem katolickim i józefinizmem. Ruch intelektualistów był próbą obrony Kościoła katolickiego i wiary katolickiej przed wpływami oświecenia i jego przewyciężenia za pomocą metod oświecenia. Klueking omawia podejmowane w Niemczech i Austrii próby dopasowania formy i treści liturgii do celów oświeceniowych, a także dążenia do ograniczenia pobożności barokowej, której pompatyczności przeciwstawiano ideał prostoty, język popularny oraz udział wiernych w liturgii na wzór pierwotnego Kościoła.

Dynamika reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, zwłaszcza zaś jej głównych zasad, jest przedmiotem rozdziału trzeciego publikacji. Tekst Predraga Bukovca z Wiednia dotyczy bezpośredniej historii ostatniej soborowej reformy li-

turgii, której geneza sięga początku XX w., kiedy papież Pius X zainicjował reformę rubryk w księgach liturgicznych i uproszczenie sposobu sprawowania liturgii. Kontynuacją tej idei była reforma podjęta przez papieża Jana XXIII, czego wyrazem stało się motu proprio *Rubricarum instructum* (1960), którego publikacja poprzedziła rozpoczęcie Soboru Watykańskiego II, która zawiera pryncypia obecne w dokumencie soborowym *Sacrosanctum concilium*. Wniosek, jaki wysuwa Bukovec, dotyczy zmiany rozumienia liturgii, w której rubryki nie mają w pierwszym rzędzie służyć prawnemu ujęciu liturgii, ale wspierać cele i idee liturgiczno-pastoralne. Z kolei fundamentalne zasady reformy liturgii według *Sacrosanctum concilium* omawia tekst Alcuina Reida OSB z Tulonu. Nawiązując do tego dokumentu, autor omawia dwa nierozdzielnie ze sobą związane pryncypia reformy liturgii, do których zalicza formację liturgiczną oraz aktywny udział w liturgii (*participatio actiosa*). Zamierzeniem ostatniego soboru nie była liturgia charakteryzująca się prostotą i aktywnością, ale liturgia, która otwiera wierzących na głębię mistagogiczną, w której aktywny udział wiernych domaga się formacji liturgicznej. Uwe Michael Lang z *Heythrop College* w Londynie porusza problem języka łacińskiego w liturgii, który także po chrystianizacji ludów germańskich w IV w. pozostał językiem liturgii, a Sobór Watykański II domagał się pogłębionej formacji liturgicznej i jedynie w ograniczonym wymiarze dopuścił użycie języków narodowych w liturgii. Współcześnie okazuje się, że także stosowane w liturgii języki narodowe nie zawsze są zrozumiałe i domagają się, podobnie jak liturgia po łacinie, mistagogicznego wyjaśnienia. Tekst Hansa-Jürgena Feulnera, profesora nauk o liturgii i sakramentologii Uniwersytetu w Wiedniu, dotyczy problematyki jedności liturgii w różnorodności jej rytów i form, zwłaszcza zaś posoborowego zjawiska katolickiej reformy liturgii anglikańskiej. Ustanowienie przez Benedykta XVI, listem apostolskim *Anglicanorum Coetibus* z 2009 r., ordynariatów personalnych dla byłych anglikanów przy aprobacie ich własnej liturgii, wywodzącej się z tradycji anglikańskiej, jest realizacją postulatu Soboru Watykańskiego II, który domagał się większej otwartości wobec specyfiki regionalnej w liturgii, pod warunkiem zachowania jedności rytu rzymskiego (KL 38). W pewnej mierze był to także postulat Soboru Trydenckiego. W przypadku *Divine Worship* nie chodzi o nowy ryt katolicko-anglikański, ale o anglikańską formę specjalną rytu rzymskiego.

Ostatnia część książki *Operation am lebenden Objekt* krytycznie omawia przykładowe elementy reformy liturgicznej, jaka dokonała się po Soborze Watykańskim II. Tekst Haralda Buchingera, profesora nauk o liturgii z Uniwersytetu w Ratzbonie, zawiera historyczny przegląd głównych nurtów reformy liturgii Wigilii Paschalnej w Kościele Zachodnim i ukazuje główne wpływy na jej kształt. Autor podkreśla, że do różnych reform tej centralnej dla liturgii uroczystości trudno jest odnosić stwierdzenie „norma Ojców”. Buchinger ukazuje także pozytywne i problematyczne aspekty posoborowej reformy rzymskiej liturgii Wigilii Paschalnej oraz konstatuje, że jej historia wykazuje wyraźne uwarunkowanie od okoliczności czasu,

a przez to charakter relatywny. Wiąże się to z przekonaniem, że liturgia składa się zarówno z elementów zastanych, jak i tych, które stale na nowo ją kształtują. Helmut Hoping, profesor dogmatyki i nauk o liturgii Uniwersytetu we Fryburgu Bryzgowijskim, analizuje w swoim tekście historię elementów wstępnych liturgii Mszy św. (znak krzyża, pozdrowienie, *Confiteor*, *Kyrie*, *Gloria*), które zastąpiły wcześniejszy *Introitus* i modlitwę u stopni ołtarza. Autor ukazał biblijny charakter tych wstępnych elementów liturgii Eucharystii rytu przedsoborowego i postawił krytyczne pytania dotyczące tego, czy ich zastąpienie wprowadzeniem o charakterze pastoralnym i pieśniami odpowiada podkreśleniu przez Sobór Watykański II znaczenia Pisma Świętego, a także tego, czy to dość radykalne skrócenie obrzędów wstępnych można nazwać rozwojem organicznym i uproszczeniem rytów przy wiernym zachowaniu ich substancji. *Offertorium* to kolejny element liturgii Mszy św., który w rozwoju historycznym, a także jako wezwanie dla reformy liturgii omawia artykuł Manfreda Haukego, profesora dogmatyki Wydziału Teologicznego w Lugano. Podobnie jak modlitwa u stopni ołtarza, także przygotowanie darów ofiarnych doświadczyło znacznego przekształcenia w ramach reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II. Kształt tego elementu liturgii, na który składają się: procesja wokół ołtarza, kolekta, przygotowanie darów ofiarnych, złożenie darów na ołtarzu, modlitwy i pieśni towarzyszące oraz modlitwa nad darami, związany jest z rozumieniem liturgii jako takiej, ale także z teologicznym znaczeniem roli kapłana, wiernych świeckich i osoby Jezusa Chrystusa. Zdaniem Haukego reforma *offertorium* przeprowadzona po Soborze Watykańskim II rozwiązała niektóre problemy, ale przyczyniła się także do powstania nowych. Ostatni tekst publikacji dotyczy naukowych hipotez centralnego dla liturgii miejsca, jakim jest ołtarz. Stefan Heid, profesor historii liturgii i hagiografii w Papieskim Instytucie Archeologii Chrześcijańskiej w Rzymie, ukazuje złożoność racji zastosowania tzw. ołtarza posoborowego, związanego z celebracją Eucharystii twarzą do ludu. Rozwiązanie to stało się symbolem reformy liturgicznej. Heid wykazuje, że idea tego ołtarza opiera się na niepewnych wynikach badań patrystycznych i archeologicznych oraz przekonaniu, że w pierwszych wiekach chrześcijaństwo gromadziło się na uczcie wokół stołu. Na początku XX w. pisał o tym Franz Wieland i bezkrytycznie zostało to uznane za oczywistość.

Sformułowania tytułów niektórych artykułów prezentowanej publikacji, a także ich zawartości treściowe mogą sprawiać wrażenie, że książkę pod redakcją S. Heida należy zaliczyć do literatury podnoszącej postulaty zreformowania reformy liturgicznej, polegającej na powrocie do niektórych pryncypiów, przekonań i form, które były aktualne w Kościele katolickim przed Soborem Watykańskim II. W istocie jednak, biorąc do ręki *Operation am lebenden Objekt*, czytelnik sięga po cenne opracowanie, które krytycznie ukazuje teologiczne i historyczne aspekty reform liturgicznych, jakie dokonały się za sprawą dwóch soborów powszechnych: Trydenckiego i Watykańskiego II. Zostały one przedstawione nie odrębnie, ale jako kontynuacja, i nie w perspektywie hermeneutyki zerwania, ale w perspektywie hermeneutyki

kontynuacji. Potwierdzeniem tego, że taki punkt widzenia jest słuszny, są różne elementy postaw i form przeżywania i sprawowania liturgii z przeszłości, które zachowały się w różnych Kościołach lokalnych i są praktykowane w wielu parafiach, niezależnie od tego, że od czasu ostatniej reformy liturgicznej minęło pół wieku. W książce czytelnik znajdzie sporo nowych informacji na temat szerokiego kontekstu dokonywanych reform liturgicznych, ale także teologiczne wyjaśnienie postaw i form liturgicznych, jak chociażby centralnego miejsca tabernakulum, znaczenia ołtarza czy języka łacińskiego i śpiewu liturgicznego. Skoro liturgia jest szczególnym wyrazem wiary i życia Kościoła, to każda jej reforma musi mieć na uwadze, że stanowi operację na żywym organizmie, a jej treści i forma muszą stale podlegać procesowi rozwoju, przy jednoczesnym uznaniu i zachowaniu bogactwa dziedzictwa przeszłości.

Na uznanie zasługuje strona formalna opracowania. Wszystkie teksty zostały napisane jasnym i zrozumiałym językiem w oparciu o rozbudowany aparat naukowy w postaci licznych i dobrze sporządzonych przypisów, zawierających odnośniki do bogatej literatury źródłowej. Mankamentem jest fakt, że niektóre teksty nie posiadają podsumowań syntetycznie przedstawiających podstawowe wnioski, a te, które je posiadają, są zbyt obszerne. O podstawowych tezach i myśli przewodniej poszczególnych tekstów czytelnik dowiaduje się z krótkich wprowadzeń do poszczególnych artykułów, sporządzonych przed redaktora opracowania. Orientację w obszernym materiale na temat reform liturgicznych ułatwiają indeksy: osobowy i rzeczowy, a zamieszczony w aneksie wykaz pomaga w zapoznaniu się z sylwetkami autorów.

Książka S. Heida wpisuje się do obszernego zbioru publikacji na temat reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, a spektrum jej spojrzenia na tę kwestię wykracza poza dokonania ostatniego soboru i tego, co nastąpiło po nim, ale poszerza je o Sobór Trydencki, a także o tło historyczne sięgające początków chrześcijaństwa. Racje te sprawiają, że podejmując badania i studia dotyczące reform liturgicznych, warto sięgnąć do publikacji *Operation am lebenden Objekt*.

Ks. Konrad Glombik

BERNARD COOKE, *Sakramenty. Między ołtarzem a codziennością*, tł. Zbigniew Kasprzyk, Kraków: WAM 2013, 344 s., ISBN 978-83-7767-191-7.

Przedmiotem pracy są sygnalizowane w tytule sakramenty Kościoła, a konkretnie: rozpowszechnienie teologicznej o nich wiedzy. Celem autora jest ukazanie „sakramentu” jako rzeczywistości o wiele bogatszej od formalnego aktu religijnego czy obrzędu liturgicznego, a przez to doprowadzenie do głębszego zrozumienia obrzędów. Ponadto czytelnik, zgłębiając kolejno podejmowane kwestie, ma szansę odkryć sakramentalny wymiar codziennego życia. „Sakrament” bowiem to rzeczywistość dotycząca wszystkiego, co ludzkie, bez której nie można zrozumieć istoty bycia chrześcijaninem.

Publikacja podzielona została na pięć części. W pierwszej podjęty został problem sakramentalnego wymiaru ludzkiego doświadczenia; w drugiej analizie podano podstawowe sakramenty, którymi są... Chrystus, Kościół i przyjaźń; z kolei część trzecia poświęcona jest eucharystycznemu *communio*; czwarta część koncentruje się wokół sakramentów inicjacji chrześcijańskiej; w ostatniej części autor prezentuje posługę uzdrowienia.

RADOSŁAW BŁASZCZYK SDB, *Na drodze krzyżowej z Janem Pawłem II. Rozważania Drogi Krzyżowej dla dzieci*, Poznań: Hlondianum 2014, 59 s., ISBN 978-83-62959-13-6.

Tematyka krótkich rozważań przy poszczególnych stacjach zaczerpnięta została z nauczania Jana Pawła II, zwłaszcza z jego *Listu do dzieci* i z innych wypowiedzi papieskich. Książeczka zawiera 10 tematycznych form nabożeństwa Drogi Krzyżowej (Chcę naśladować Pana Jezusa; Miłość — to jest dzielenie się; Modlitwa dziecka; Czym jest dla mnie Eucharystia?; Z dziećmi z La Salette; Z dziećmi z Fatimy; Ze św. Agnieszka; Ze św. Bernadettą z Lourdes; Za dzieci cierpiące; O pokój na świecie).

JERZY GRZEŚKOWIAK, *Chwalcie Boga w waszym ciele!, cz. II: Ciało i emocje — przeszkoda czy pomoc w wierze?*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2013, 320 s., ISBN 978-83-7306-603-8; ISBN 978-83-7306-619-9 (cz. II).

Publikacja jest kontynuacją dzieła *Chwalcie Boga w waszym ciele, cz. I: Wierzyć wszystkimi zmysłami* (Lublin 2012), która była refleksją nad funkcją i znaczeniem zmysłów człowieka w wierze, modlitwie i kulcie. Tym razem autor w tym samym kluczu pochyla się nad innymi integralnymi i egzystencjalnie ważnymi elementami cielesności. W niniejszym tomie czytelnik zaproszony jest do poszukiwania odpowiedzi na pytania o to, co ludzkie ciało mówi o nim samym i o Bogu, oraz co mówi Stwórca poprzez ciało swego stworzenia. Bezpośredni cel książki leży jednak w pogłębieniu wiary sięgających do niej. Wpisuje się ona zatem jako pomoc w podejmowaniu wyzwań nowej ewangelizacji.

Podjęta problematyka zawarta jest w dziewięciu rozdziałach, których tytuły zaczerpnięte zostały z ksiąg Pisma Świętego. Tematyka odnosi się kolejno do następujących elementów: głowa, słowo, śpiew, decybele i cisza, oddech, serce, płacz i łzy, śmiech i humor oraz taniec.

STEFAN KOPEREK CR, *Droga krzyżowa dla kapłanów*, Kraków: Alleluja 2013, 98 s., ISBN 978-83-60967-59-1.

Ta mała książka zawiera obszernie rozważania popularnego nabożeństwa pasyjnego. Przy każdej stacji adresat (kapłan) znajdzie przejmujące rozmyślenia, które stanowią nieodzowną pomoc w ustawicznej auto-formacji formatorów Ludu Bożego.

STEFAN KOPEREK CR, *Rekolekcje ze świętym Janem Chryzostosem. Rozważania na kanwie Boskiej Liturgii*, Kraków: Alleluja 2013, 386 s., ISBN 978-83-60967-55-3.

Niniejsza publikacja ma swoje początki w rekolekcjach, jakie autor, ceniony liturgista oraz miłośnik liturgii bizantyjskiej w jej wersji bułgarskiej, przygotował dla grupy kapłanów obrządku wschodniego. Nauki do duchownych zostały następnie uzupełnione i wzbogacone o kolejne, przeznaczone dla ogółu wiernych i mające na celu ukazanie różnych aspektów (historycznego, teologicznego i ascetyczno-duchowego) Boskiej Liturgii św. Jana Chryzostoma, która jest najpowszechniej celebrowaną Anaforą we wszystkich Kościołach tradycji bizantyjskiej. Zasadnicza treść podzielona została na trzydzieści pięć rozdziałów, które tematycznie autor we *Wprowadzeniu* grupuje w następujący sposób: skrótna geneza i rozwój wybranych zagadnień Boskiej Liturgii, przesłanie teologiczne i wpływ na praktykę życia chrześcijańskiego.

RYSZARD KUREK, *Leksykon świętych i sławnych diakonów*, Kraków: WAM 2013, 324 s., ISBN 978-83-7767-827-5.

Niniejsza publikacja prezentuje bardzo ciekawe zestawienie sylwetek świętych i sławnych diakonów Kościołów Wschodu i Zachodu. Opierając się na *Martyrologium Romanum* oraz na wielu leksykonach, słownikach i encyklopediach, zebrał 285 postaci, opatrując każdą z nich notką biograficzną i odnoszącą się do niego bibliografią. Zestawienie obejmuje zarówno diakonów powszechnie znanych, takich jak Szczepan, Wawrzyniec czy Efreem Syryjczyk, jak i zupełnie zapomnianych. W zamieszczonym na końcu dzieła spisie przy imieniu każdego z diakonów umieszczony został dzień ich liturgicznego wspomnienia.

SZYMON STUŁKOWSKI (red.), „Przyjdź Światłości sumień!” *Materiały duszpasterskie na tydzień przed Zesłaniem Ducha Świętego*, Poznań: Święty Wojciech 2014, 104 s., ISBN 978-83-7516-620-0.

Publikacja stanowi pomoc duszpasterską do celebracji wigilii i uroczystości Zesłania Ducha Świętego. Zawiera szczegółowo opracowane scenariusze celebracji, myśli homiletyczne, liturgię wigilii Pięćdziesiątnicy, zbiór modlitw oraz kilka pieśni do Ducha Świętego.

ANDRZEJ ŻĄDŁO, „*Lex orandi – lex credendi*” w modlitwach nad darami Adwentu w *Mszale Pawła VI. Studium hermeneutyczno-liturgiczne* (Kościoł w Trzecim Tysiącleciu 11), Katowice: Księgarnia św. Jacka 2013, 266 s., ISBN 978-83-7030-898-8.

Rozprawa stanowi w pewien sposób kontynuację wcześniejszego dzieła autora — *Eklezjologiczny wymiar kolekt Adwentu w Mszałe rzymskim Pawła VI. Studium lingwistyczno-teologiczne* (Kraków 2002). Jej celem jest dostrzeżenie i wyeksponowanie styku wiary (*lex orandi*) z liturgią Adwentu (*lex credendi*) głównie w jego wektorze odśrodkowym (choć zamierzony cel zakłada też pośrednio wektor dośrodkowy owego styku). Chodzi więc o odkrycie i wydobycie z tekstów liturgicznych

treści, które stanowią podmiot depozytu wiary, znajdują odbicie w tekstach badanych modlitw oraz dla uczestników liturgii stanowią duchowy pokarm. Złączone w jedną maksymę tytułowe *lex orandi – lex credendi*, jak zauważa Żądło, wskazują na związek liturgii z prawdami wiary i teologią oraz stają się regułą metodologiczną.

W pierwszym, historycznym, rozdziale skupiono się na genezie i wymowie adagium *lex orandi – lex credendi*. Rozdział drugi stanowi historyczno-krytyczną analizę adwentowych modlitw nad darami. Z kolei rozdział trzeci, ostatni, prezentuje teologiczne treści zawarte w omawianych modlitwach, które koncentrują się wokół trynitologii, soteriologii, eschatologii i eklezjologii.

Ks. Mateusz Potoczny

MUZYKA KOŚCIELNA

JAN MIKOŁAJ GŁADYSZ, *Życie muzyczno-liturgiczne w Sanktuarium Matki Bożej Tuchowskiej w latach 1893–1966*, Tuchów: Mała Poligrafia Redemptorystów w Tuchowie, 344 s., ISBN 978-83-7631-424-2.

W ostatnim okresie powstało wiele wartościowych prac z zakresu rozwoju religijnej kultury muzycznej różnych ośrodków, miast, czy poszczególnych kościołów (np. katedralnych czy kolegiackich). Nadal jednak odczuwamy niedosyt syntetycznych opracowań życia liturgiczno-muzycznego w stosunkowo licznych na terenie Polski sanktuariach, nie tylko zresztą maryjnych (pozytywne wyjątki stanowią m.in. sanktuaria: jasnogórskie i piekarskie). Dlatego też należy wyrazić radość z podjęcia przez J.M. Gładysza tematu, który stanowi kolejne wypełnienie wskazanej wyżej luki, a ponadto niewątpliwie znaczące ubogacenie ciągle zbyt skromnego dorobku w odniesieniu do przemian muzyki liturgicznej w Polsce w okresie przedsoborowym. Warto także dodać, że recenzowana praca stanowi drukowaną i poprawioną wersję rozprawy doktorskiej, obronionej w 2009 r. w Instytucie Muzykologii KUL, i w tym kontekście wpisuje się również w nurt badań historycznych od szeregu lat prowadzonych na lubelskiej muzykologii, których jednym z głównych inicjatorów był ks. prof. dr hab. Karol Mrowiec, a którego J. Gładysz jest wychowankiem (podobnie zresztą jak promotor pracy — ks. prof. dr hab. Antoni Reginek).

Temat prezentowanej pozycji, sformułowany precyzyjnie, wskazuje zarówno na główny przedmiot badań, jak i przyjęte ramy chronologiczne. Generalnie J.M. Gładysz podjął się ambitnego i — jak wyżej wskazałem — potrzebnego zadania, polegającego na przedstawieniu obrazu religijnej kultury muzycznej w sanktuarium Matki Bożej Tuchowskiej na podstawie analizy życia liturgiczno-muzycznego w latach 1893–1966. Jak czytamy we *Wstępie*, celem recenzowanej pracy jest prezentacja „całości dokonań w dziedzinie muzyki religijnej i liturgicznej w tuchowskim ośrodku”, „w kontekście duszpasterskiej i misyjnej działalności redemptorystów” (s. 12). Biorąc pod uwagę szerokie ujęcie omawianej problematyki, obejmujące również „wszechstronne oddziaływanie sanktuarium na mieszkańców Tuchowa

i pielgrzymów” (s. 10), jak też podejmujące próbę „dostrzeżenia wszystkich walorów i kulturowego bogactwa tzw. «małej ojczyzny»” (*tamże*), zasadne byłoby poszerzenie zakresu tematu poprzez użycie bardziej pojemnego terminu: „kultura muzyczna”.

Już ogólne zapoznanie się z treścią pracy pozwala zauważyć głęboką troskę autora o przypomnienie, a zarazem ocalenie tradycji owej „małej ojczyzny”, której dogłębne poznanie może być twórczo wykorzystane w kształtowaniu dalszego, właściwego rozwoju kultury muzycznej. Wykraczając nieco poza zakres recenzji warto zauważyć, że proces ten widoczny jest w aktywnej, już prawie 30-letniej działalności muzycznej J. Gładysza w tuchowskim sanktuarium. To właśnie w dużej mierze dzięki tym szczęśliwym splotom okoliczności mamy do czynienia z pracą pisaną z emocjonalnym zaangażowaniem, ale niewątpliwie wartościową, dobrze świadczącą zarówno o erudycji jej autora, jak i rzetelnym, szczególnie w zakresie badań historycznych, warsztacie naukowym. Należy ponadto podkreślić, że — jak słusznie zauważa autor — „jest to studium nowatorskie, choć (...) z bogatej historii życia liturgiczno-muzycznego (...) studium ujmuje tylko pewien czasowy fragment — od przejścia klasztoru i rozpoczęcia posługi duszpasterskiej przez Zgromadzenie Najświętszego Odkupiciela do reformy liturgicznej *Vaticanum II*” (s. 12).

Struktura pracy jest przejrzysta, wręcz proporcjonalna, uzasadniona zarówno od strony merytorycznej, jak i metodologicznej. Poszczególne rozdziały wzajemnie się dopełniają, co pozwoliło autorowi w sposób logiczny i wyczerpujący przedstawić problematykę zakreśloną tematem. Rozpoczynający całość *Wstęp* (s. 9–16) zawiera wszystkie wymagane, od strony metodologii pracy naukowej, podstawowe elementy. Autor uzasadnia najpierw jasno i precyzyjnie wybór tematu i jego ramy czasowe oraz — wskazany już wyżej — cel pracy. Następnie skrótowo przedstawia dotychczasowy stan badań w zakresie podjętej w rozprawie problematyki (dotyczący głównie dziejów kościoła i samego klasztoru), wskazuje podstawę źródłową pracy oraz prezentuje jej strukturę. Określa wreszcie przyjęte metody badawcze, które wynikają z historyczno-źródłowego charakteru pracy. W rozdziale I (*Sanktuarium Matki Bożej w Tuchowie*, s. 17–76), który posiada charakter rozważań wstępnych, wprowadzających w podstawową problematykę pracy, autor zwięźle, w sposób syntetyczny, przedstawia zarys dziejów Tuchowa oraz ogólną charakterystykę różnorodnych form kultu Matki Bożej Tuchowskiej, zaprezentowaną na tle historii kościoła i Cudownego Obrazu, rozwoju ruchu pielgrzymkowego oraz prowadzonego przez redemptorystów duszpasterstwa. Na szczególne podkreślenie zasługuje tu umiejętne pogrupowanie licznych, często bardzo szczegółowych informacji, zarówno „horyzontalnie” — w ramach poszczególnych paragrafów, jak i „wertykalnie” — poprzez umiejętne rozłożenie prezentowanych treści pomiędzy główny tekst i liczne przypisy. Takie ujęcie powoduje brak powtórzeń oraz wpływa na zwartość oraz płynność toku narracji historycznej i sprawia, że „najeżony” licznymi faktami tekst jest logiczny, zrozumiały i czyta się go z dużym zaciekawieniem. Autor wykorzystuje przy tym istniejącą, choć w sumie mało znaną, literaturę przedmiotu, jak rów-

nież — co zasługuje na szczególną uwagę — osobiście „spenetrowane” archiwalia, co podnosi niewątpliwie naukową wartość recenzowanej pracy w historycznym głównie aspekcie.

Kolejne rozdziały dotyczą już bezpośrednio wyznaczonej tematem problematyki, a więc oblicza kultury muzycznej omawianego sanktuarium. W rozdziale II (*Formy kształtowania liturgii i muzyki w tuchowskim sanktuarium przed wprowadzeniem odnowy soborowej*, s. 77–145) autor omawia najpierw zachowane źródła rękopiśmienne i drukowane (księgi liturgiczne, modlitewniki i śpiewniki), następnie zaś charakteryzuje służbę Bożą w kościele klasztornym, zwracając szczególną uwagę na jej elementy specyficzne, by przejść wreszcie do analizy pieśni związanych z kultem Matki Boskiej Tuchowskiej. Tu z kolei warto wyróżnić szczegółowe opisy modlitewników o. Józefa Palowskiego, analizy porównawcze kolejnych wydań niektórych z omawianych śpiewników oraz przejrzyste tabele modlitw i pieśni zamieszczonych w poszczególnych publikacjach. W rozdziale III (*Przejawy aktywności środowiska muzyczno-liturgicznego w tuchowskim sanktuarium*, s. 147–214), najbardziej osobistym i emocjonalnym, aczkolwiek przedstawionym rzetelnie i obiektywnie, J.M. Gładysz omawia działalność muzyków kościelnych (organistów, a zarazem dyrygentów sanktuarijnych) oraz kościelnych zespołów śpiewaczych (parafialnych i zakonnych — głównie kleryckich). Rozdział ten zaliczyć należy zarazem do najbardziej wartościowych od strony naukowej, przynosi bowiem wiele nieznanych dotąd faktów i wydarzeń. Na szczególne podkreślenie zasługuje w tym miejscu bogate wykorzystanie zachowanych archiwaliów, ale również informacji uzyskanych z listów i wywiadów z osobami, z którymi autor nawiązał osobisty kontakt.

Niezwykle cenne i wartościowe dopełnienie historyczno-źródłowego charakteru omawianej pracy stanowią rozbudowane i różnorodne treściowo aneksy (s. 253–344), zawierające m.in.: liczne reprodukcje fotograficzne (miasta, klasztoru, najważniejszych źródeł, duszpasterzy — wraz z odnośnymi wykazami, muzyków i zespołów muzycznych — wraz ze spisem repertuaru), a także zapisy nutowe najważniejszych pieśni związanych z kultem Matki Bożej Tuchowskiej, wybranych pieśni pielgrzymkowych oraz innych śpiewów wykonywanych w omawianym sanktuarium (głównie reprodukcje charakterystycznych dla okresu powojennego wydań powielaczowych). Omawiana praca Gładysza posiada także szeroką bazę źródłową, co dobrze ilustruje obszerna, licząca ponad 300 pozycji, bibliografia (s. 237–252).

Generalnie, jak już wyżej wskazywano, praca napisana została zrozumiałym i poprawnym stylistycznie językiem o wartkim toku narracji. Dzięki temu całość czyta się dobrze, a co ważniejsze, z dużym zainteresowaniem. Autor formułuje wnioski precyzyjnie i logicznie, natomiast zrealizowanie podjętego celu rozprawy przekonywująco udowadnia w *Zakończeniu* (s. 215–220), które zarówno od strony merytorycznej, jak i metodologicznej nie budzi żadnych zastrzeżeń. Przeprowadzone badania pozwoliły J.M. Gładyszowi na stwierdzenie, iż — jak pisze: „Podjęta w niniejszej pracy próba charakterystyki życia liturgiczno-muzycznego w tuchow-

skim sanktuarium w latach 1893–1996 wskazuje na intensywność i zróżnicowanie podejmowanych w tym zakresie działań” (s. 215). Były one możliwe głównie dzięki temu, że „od samego początku swego pobytu w Tuchowie redemptoryści zwracali uwagę na powierzenie posługi organisty muzykowi z fachowym przygotowaniem, umożliwiającym nie tylko prawidłową grę organową podczas liturgii i nabożeństw, ale również pozwalającym na prowadzenie zespołów wokalnych i instrumentalnych na odpowiednio wysokim poziomie” (s. 219). Przeprowadzone analizy doprowadziły wreszcie autora rozprawy do bardzo istotnego wniosku potwierdzającego fakt, „że zarysowana w pracy teza o kulturowym oddziaływaniu sanktuarium i misyjnej działalności redemptorystów w dziedzinie muzyki religijnej i liturgicznej znalazła swoją weryfikację” (s. 220). O naukowej wartości omawianej pracy decyduje głównie fakt pionierskiego, jak już wspomniano, opracowania syntezy obrazu kultury muzycznej tuchowskiego sanktuarium od końca XIX do poł. XX w., jak również znaczące poszerzenie wiadomości na temat działających tam muzyków kościelnych, zarówno zakonnych, jak i świeckich. Dzięki temu pozycja ta zainteresuje nie tylko mieszkańców Tuchowa oraz innych związanych blisko z tamtejszym sanktuarium maryjnym, ale wszystkich, którzy zainteresowani są rozwojem religijnej kultury muzycznej w Polsce w okresie poprzedzającym bezpośrednio czas reformy *Vaticanum II*.

Remigiusz Pośpiech

REMIGIUSZ POŚPIECH (red.), *Marcin Józef Żebrowski (XVIII w.). Kompozytor i muzyk kapeli jasnogórskiej* (Musica Claramontana — Studia 3), Opole: Red. Wydaw. WTUO 2013, 204 s., ISBN 978-83-63950-15-6 (WTUO), 978-83-7342-371-8 (Wydaw. i Druk. św. Krzyża).

W ramach szeroko zakrojonych badań prowadzonych przez Zespół Naukowo-Redakcyjny Jasnogórskich Muzykaliów, pracujący nad projektem *Musica Claramontana* pod kierownictwem naukowym Remigiusza Pośpiecha, wydany został zbiór artykułów poświęconych wybitnemu polskiemu osiemnastowiecznemu kompozytorowi Marcinowi Józefowi Żebrowskiemu, związanemu z ośrodkiem muzycznym na Jasnej Górze. Jego twórczość przeżywa renesans od pierwszej dekady XXI w., kiedy to w ramach serii *Musica Claramontana* nagranych zostało kilka płyt z większością jego zachowanych utworów, natomiast Polskie Wydawnictwo Muzyczne — w tej samej serii — opublikowało dwie msze (*Missa pastoralis* i *Missa ex D* w opracowaniu Remigiusza Pośpiecha) oraz nieszpory (w opracowaniu Huberta Prochoty). Wspomnieć należy także, iż w wydawnictwie tym już wcześniej wydane zostało *Magnificat*, *Salve Regina*, *Missa Pastoritia* oraz wybór *Sonat pro processione* Żebrowskiego. Ostatnie działania podjęte w ramach wymienionego projektu znacząco przyczyniły się zarówno do rozwoju badań, jak i upowszechnienia twórczości Żebrowskiego w Polsce i w Europie. O rezonansie jego muzyki we współczesnej kulturze polskiej może świadczyć m.in. nadanie imienia Marcina Józefa Żebrowskiego Zespołowi Szkół Muzycznych w Częstochowie 10 grudnia 2001 r.

Marcin Józef Żebrowski to postać w muzyce polskiej tyleż wybitna i znacząca, co nieco zagadkowa. Badania prowadzone w XX w. przez Pawła Podejkę oraz współcześnie przez Remigiusza Pośpiecha pozwoliły na ustalenie ważnych faktów z jego życiorysu, uzupełnienie luk i sprostowanie błędnych domniemań na temat jego biografii. Dzięki ustaleniom P. Podejki sprostowane zostało przede wszystkim nieprawdziwe przypuszczenie, iż był on członkiem zakonu oo. paulinów. Badania nad życiem i działalnością tego twórcy, prowadzone głównie w ramach działalności Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów, przyniosły natomiast ciekawą hipotezę, iż być może Marcina Józefa Żebrowskiego identyfikować można z XVIII-wiecznym wybitnym skrzypkiem nazwiskiem Żebro (którego wspomina m.in. w swoich opracowaniach Alina Żórawska-Witkowska).

Recenzowana pozycja stanowi pierwsze w literaturze muzykologicznej szersze, monograficzne ujęcie życia i twórczości Marcina Józefa Żebrowskiego. Bezpośrednio na temat muzyki Żebrowskiego powstały już wcześniej artykuły, napisane przez R. Pośpiecha (o twórczości mszalne, „Muzyka” [1986], nr 1) i Ewę Orłowską (o kształtowaniu brzmienia w *Sonatach pro processione*, „Studia Claromontana” [1987], t. VII), ponadto o jego muzyce pisali także w swych pracach — obejmujących jednakże szerszy niż twórczość tylko Żebrowskiego zakres tematyczny — Tadeusz Strumiłło, Paweł Podejko, Alina Żórawska-Witkowska, Zygmunt Marian Szweykowski, Karol Mrowiec, Bohdan Muchenberg oraz R. Pośpiech (w pracy *Bożonarodzeniowa muzyka na Jasnej Górze w XVIII i XIX wieku*, Opole 2000). O utworach najwybitniejszego kompozytora jasnogórskiego pisała także Alina Nowak-Romanowicz w swej książce *Klasycyzm 1750–1830*, wydanej w serii „Historia Muzyki Polskiej” (t. IV). Na temat Żebrowskiego powstały również hasła encyklopedyczne oraz artykuły o charakterze popularnonaukowym. Wspomnieć należy także o wstępach do wydań utworów Żebrowskiego, publikowanych w ramach projektu *Musica Claromontana* (autorstwa R. Pośpiecha i H. Prochoty) oraz tekstach zamieszczonych w dołączonych do nagrań utworów *bookletach* (autorstwa Aliny Mądry, Aleksandry Patalas, R. Pośpiecha i Beaty Stróżyńskiej).

W otwierającym książkę *Wprowadzeniu* (s. 5–8) redaktor tomu, R. Pośpiech, interesująco i syntetycznie podsumowuje stan badań nad twórczością i biografią Marcina Józefa Żebrowskiego, wymieniając najważniejszych autorów prac na ten temat (powstających od lat trzydziestych XX w. aż po czasy obecne) oraz opisując ważny dla badań nad muzyką Żebrowskiego nowy projekt *Musica Claromontana* i jego wielowymiarowy, zróżnicowany charakter. Wskazuje na znaczenie Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów, powstałego w ramach Stowarzyszenia „Muzyka Jasnogórska”. Wśród prac podejmowanych przez ten Zespół wymienia m.in. konferencję naukową poświęconą Żebrowskiemu, która odbyła się w 2004 r. w Częstochowie. O wadze redagowanej przez R. Pośpiecha publikacji świadczy fakt, iż zawiera ona wyniki badań prowadzonych przez autorów nad muzyką i życiem Żebrowskiego w poprzedzających jej wydanie dziesięciu latach. Był

to, jak pisze Pośpiech, „okres szczególnie intensywny i zaowocował uzupełnieniem wątków biograficznych dotyczących omawianego muzyka, poszerzeniem zakresu analiz i interpretacji jego znanych już kompozycji, a przede wszystkim odkryciem nowych, niezwykle intrygujących utworów” (s. 6). Wśród nich autor wyróżnia: symfonię, sonaty triowe, *concerto grosso*. Rękopis tego ostatniego utworu został niedawno odkryty, jest datowany na 1748 r. i znajduje się w zbiorach *British Library*; autor słusznie postuluje konieczność podjęcia badań nad tym dziełem. Pośpiech podkreśla także znaczenie i rangę ośrodka jasnogórskiego jako ważnego centrum polskiej kultury muzycznej w XVIII w., skupiającego wielu działających tam znakomitych kompozytorów i muzyków. Postać Marcina Józefa Żebrowskiego świeci wśród nich najjaśniejszym blaskiem.

Zasadniczą część omawianej pozycji rozpoczyna artykuł R. Pośpiecha pt. *Marcin Józef Żebrowski w badaniach muzykologicznych* (s. 13–38), w którym autor precyzyjnie i wyczerpująco podsumowuje stan badań nad twórczością Żebrowskiego oraz ich znaczący rozwój w ostatnich 20 latach. Tekst podzielony jest czytelnie na cztery podrozdziały, poprzedzone wstępem i zakończone podsumowaniem. Pierwszy podrozdział, *Początki i rozwój badań nad muzyczną działalnością M.J. Żebrowskiego*, wspomina o pierwszych pracach na ten temat, od pracy magisterskiej Romana Heisinga obronionej na Uniwersytecie Poznańskim (1938), poprzez badania Pawła Podejki i Bohdana Muchenberga. Autor wskazuje również na znaczenie pracy Roberta Eitnera, który zamieścił w swoim *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon* hasło poświęcone kompozytorowi (t. IX, Lipsk 1903). W podsumowaniu tej części artykułu Pośpiech opisuje najnowsze badania nad biografią Żebrowskiego, w świetle których kompozytora tego można z dużym prawdopodobieństwem utożsamiać z wybitnym skrzypkiem nazwiskiem Żebro, działającym w Warszawie. W podrozdziale drugim autor podsumowuje badania nad biografią i muzyką Żebrowskiego opublikowane w wydawnictwach encyklopedycznych i syntezach historii muzyki, zwracając uwagę na nieprawidłowe lub nieaktualne informacje zawarte w niektórych starszych publikacjach, podkreślając poprawność i aktualność informacji zamieszczonych w pracach nowszych. Interesujący podrozdział *Charakterystyka twórczości M.J. Żebrowskiego* zawiera m.in. ciekawą i odkrywającą nieznaną fakty analizę nowo odnalezionego utworu: *Concerto grosso*. W ostatnim podrozdziale podane są ważne dla badaczy zajmujących się muzyką Żebrowskiego informacje na temat współczesnych wydań i nagrań jego utworów. Zaletą artykułu R. Pośpiecha jest także opatrzenie go licznymi ilustracjami, przedstawiającymi m.in. karty tytułowe rękopisów jego dzieł oraz fragment autografu. Artykuł wnosi ważny wkład w badania naukowe nad życiorysem i twórczością kompozytora, stanowiąc cenne we współczesnej muzykologii podsumowanie obecności w polskiej kulturze muzycznej wartościowej twórczości Marcina Józefa Żebrowskiego.

Jedynym zamieszczonym w książce tekstem traktującym wyłącznie o biografii M.J. Żebrowskiego jest tekst o. Dariusza Cichora OSPPE *Paulini o nazwisku Żeb-*

rowski w XVIII wieku. W poszukiwaniu szczegółów biograficznych dotyczących Marcina Józefa Żebrowskiego (s. 39–45). Autor pisze, że jedynym bezspornym faktem z życia Żebrowskiego jest jego działalność w kapeli jasnogórskiej w latach 1748–1765. W świetle wciąż wielu niewiadomych dotyczących jego biografii („nie wiemy [...] skąd pochodził i kiedy się urodził, nie wiemy do jakiej warstwy społecznej należał, ani kiedy i gdzie umarł”, s. 40), autor stawia pytanie, w jakim kierunku powinny być prowadzone badania nad tą postacią. W artykule interesująco zostały nakreślone sylwetki pochodzących z Mazowsza szlachciców Józefa i Ignacego Żebrowskich, którzy zostali paulinami na Jasnej Górze (przyjmując imiona zakonne, odpowiednio Benedykt i Erazm) i przebywali w zakonie w okresie działalności na Jasnej Górze Marcina Józefa Żebrowskiego. Autor formułuje oryginalną hipotezę o możliwym pokrewieństwie (być może braterstwie) między tymi trzema postaciami, wskazując jednocześnie na dalszy kierunek badań (analiza źródeł metrykalnych z północnego Mazowsza).

Największą grupę tekstów zamieszczonych w recenzowanej pracy stanowią artykuły poświęcone wybranym aspektom twórczości M.J. Żebrowskiego. Tę grupę artykułów otwiera tekst Huberta Prochoty *Nieszpory Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 47–80). Prezentuje on szczegółową analizę muzykologiczną tego dzieła, którego rękopis zachował się w Archiwum Ojców Paulinów na Jasnej Górze, i stanowi ważny wkład do badań nad muzyką religijną autora *Missa pastoralis*. Przejrzysty, systematyczny układ treściowy artykułu (podział na numerowane podrozdziały i również opatrzone numeracją i tytułami paragrafy wydzielone w ramach podrozdziałów, dołączona tabela ukazująca schemat architektoniczny poszczególnych części *Nieszporów*) ułatwia orientację w tekście i pozwala szybko odnaleźć interesujący czytelnika fragment.

Tematyka dotycząca muzyki wokalnie-instrumentalnej Żebrowskiego poruszona jest także w dwóch innych zamieszczonych w książce artykułach, autorstwa Tomasza Jasińskiego i Aliny Mądry. Tomasz Jasiński w tekście pt. *Problem kształtowania relacji słowo – dźwięk w muzyce Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 121–157) zwraca uwagę, iż kompozytor ten tworzył w okresie niejednorodnym stylistycznie, w którym zachodziły istotne przeobrażenia w zakresie kształtowania relacji słowa i dźwięku w utworach z tekstem. Przede wszystkim dotyczyło to odchodzenia od barokowej tradycji retoryczno-muzycznej i zastępowania jej nowymi środkami muzycznego wyrazu. Tekst artykułu został przejrzysto podzielony na trzy podrozdziały i opatrzone licznymi przykładami muzycznymi. Pierwszy podrozdział zawiera przykłady wywiedzionych z tradycji barokowej figur retoryczno-muzycznych występujących w muzyce religijnej Żebrowskiego. W drugim podrozdziale mowa jest o tendencji przeciwnej, typowej dla muzyki klasycyzmu, zgodnie z którą najważniejsza w utworze jest struktura muzyczna, a słowo jest jej podporządkowane. W ostatniej części pracy autor interesująco podsumowuje ambiwalentne traktowanie w muzyce Żebrowskiego relacji słowo – dźwięk.

Alina Mądry w artykule *Zjawisko „oper w kościele” w polskiej muzyce XVIII wieku na podstawie kameralnych utworów wokalnie-instrumentalnych Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 159–176) analizuje pięć arii z tekstem religijnym zachowanych w archiwum klasztoru jasnogórskiego w kontekście zjawiska określanego jako „opera w kościele”, które polegało na wprowadzaniu inspirowanej muzyką operową wirtuozerii wokalne w utworach religijnych XVIII w. Ważnym aspektem tekstu jest porównanie przez autorkę występujących w muzyce Żebrowskiego tendencji z pokrewnymi cechami w muzyce kompozytorów europejskich, takich jak np. Alessandro Scarlatti czy Johann Adolf Hasse. W podsumowaniu autorka słusznie stwierdza, iż Żebrowski „wprowadził do muzyki jasnogórskiej, rozbrzmiewającej we wnętrzach sanktuarium, cechy charakterystyczne dla zjawiska zwanego «operą w kościele»” (s. 175) oraz stawia ważną tezę, iż analizowane w artykule kameralne utwory wokalnie-instrumentalne Żebrowskiego są „doskonałym przykładem w polskiej muzyce tego czasu zaawansowanego warsztatu kompozytorskiego, który w pełni wpisywał się w kanon europejski” (s. 175).

Obok muzyki wokalnie-instrumentalnej Żebrowskiego, w recenzowanej pracy omówione są także jego utwory instrumentalne: amsterdamskie sonaty i utwory *pro processione*. Poruszony jest również temat związany z wykorzystaniem w jego dziełach techniki gry *clarino* na trąbce naturalnej. Nowo odnalezione sonaty na dwoje skrzypiec z *basso continuo* jasnogórskiego mistrza (wydane w zbiorze Johanna Juliusa Hummla w Amsterdamie) interesująco analizuje Piotr Wilk w artykule *Amsterdamskie sonaty Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 81–95). Autor słusznie stwierdza, iż „ukazanie się triów i symfonii Żebrowskiego we wpływowym wydawnictwie Hummla, publikującym dzieła instrumentalne najwybitniejszych twórców drugiej połowy XVIII w., może świadczyć o wysokiej ocenie jego muzyki przez współczesnych” (s. 83). To kolejne zawarte w prezentowanej książce świadectwo, iż Żebrowskiego można określić jako twórcę o randze europejskiej. Cennym aspektem zawartej w pracy analizy sonat amsterdamskich jest ich porównanie z utworami wokalnie-instrumentalnymi oraz utworami *pro processione* Żebrowskiego, a także usytuowanie tych dzieł na tle kultury europejskiej (porównanie z sonatami Spangenberg, przywołanie traktatu J.J. Quantza *Versuch einer Anweisung die Flöte traversiere zu spielen*, z którego zaleceń być może korzystał Żebrowski przy komponowaniu sonat).

Tematykę związaną z nieco zagadkowymi utworami *pro processione* podejmuje Beata Stróżyńska w artykule *Utwory pro processione Marcina Józefa Żebrowskiego* (s. 97–120). Autorka stwierdza, że utwory *pro processione* pisało tylko dwóch twórców: Marcin Józef Żebrowski i Joseph Riepel. Dzieła te zachowały się w archiwum jasnogórskim. Na podstawie przeprowadzonych badań B. Stróżyńska przyjmuje także ważną hipotezę, że ponieważ kompozycje tego gatunku pisane przez obydwu kompozytorów mają wiele cech wspólnych, nieprawdopodobne jest, aby powstawały niezależnie od siebie. Wysuwa także przypuszczenie, że Żebrowski

komponował swe utwory *pro processione* pod wpływem kompozycji Riepla. Interesująca jest również kolejna hipoteza autorki, iż utwory *pro processione* (grupowane w pary) były wykonywane na wejście (utwór pierwszy) oraz podczas uroczystego wyjścia z bazyliki jasnogórskiej (utwór drugi).

Maciej Jochymczyk w opatrzonym licznymi przykładami nutowymi artykule *Clarino w dziełach Marcina Józefa Żebrowskiego. Świadectwa wirtuozostwa instrumentalnego w kapeli jasnogórskiej* (s. 177–191) ukazuje niezwykle ciekawe fakty dotyczące działającej na Jasnej Górze kapeli. Autor stwierdza, że utwory Żebrowskiego z użyciem trąbki (które porównuje z dziełami Riepla) „pod względem wymagań technicznych znacznie wykraczają (...) poza rozwiązania, jakie możemy znaleźć w twórczości czołowych kompozytorów europejskich tego czasu” (s. 181), ukazując następnie liczne przykłady wirtuozowskiego wykorzystania trąbki w jego dziełach. M. Jochymczyk słusznie zaznacza, iż kapela jasnogórska była na ziemiach polskich czołowym ośrodkiem wirtuozowskiej gry na instrumentach dętych, w tym zwłaszcza gry na trąbce *clarino*. Temat działalności w kapeli jasnogórskiej wybitnych wirtuozów gry na trąbce w kontekście niezwykle trudnych partii powierzanych temu instrumentowi w utworach Żebrowskiego podjął również Patryk Frankowski w artykule *Wykorzystanie najwyższego rejestru trąbki naturalnej w kompozycjach M.J. Żebrowskiego w kontekście epoki i rozwoju techniki clarino* (s. 193–201). Ważną częścią tej rozprawy jest wymienienie znakomitych, działających w kapeli jasnogórskiej muzyków, w tym szczególnie charakterystyka trębaczy: Wincentego Pińskiego i Andrzeja Wróblewskiego. Autor stawia hipotezę, że Żebrowski przypuszczalnie pisał swe niezwykle trudne partie na trąbkę z przeznaczeniem do wykonania przez Wincentego Pińskiego.

Podsumowując: praca *Marcin Józef Żebrowski (XVIII w.). Kompozytor i muzyk kapeli jasnogórskiej* pod redakcją R. Pośpiecha posiada duże znaczenie w polskim piśmiennictwie muzykologicznym i stanowi ważny etap w badaniach nad twórczością najwybitniejszego polskiego kompozytora muzyki religijnej w XVIII w. Prezentuje odkrycia naukowe, przywraca kulturze polskiej pamięć o nowo odnalezionych utworach, prostuje błędy, stawia nowe tezy i — podsumowując obecny stan badań nad muzyką autora *Missa pastoralis* — wskazuje jednocześnie nowe ich kierunki.

Joanna Miklaszewska

REMIGIUSZ POŚPIECH (red.), *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki* (Musica Claramontana — Studia 1), wstęp Izidor Matuszewski, Opole: Red. Wydaw. WTUO 2012, 471 [4] s., ISBN 978-83-61756-90-3 (WTUO), 978-83-7342-343-5 (Wydaw. i Druk. św. Krzyża).

Omawiana pozycja inicjuje nową serię wydawniczą: „Musica Claramontana — Studia”, realizowaną w ramach Instytut Liturgii, Muzyki i Sztuki Sakralnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, będącą dopełnieniem projektu odkrywania i przybliżania tradycji muzycznej klasztoru paulinów na Jasnej Górze w Często-

chow. W jego ramach realizowane były dotąd serie płyt CD („Jasnogórska Muzyka Dawna — Musica Claromontana”) oraz źródłowo-krytycznych wydawnictw nutowych („Muzyka Jasnogórska — Musica Claromontana”). Książka, zatytułowana: *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki*, stanowi — jak czytamy w redaktorskim *Wprowadzeniu* — „podsumowanie trzyletniego okresu badań prowadzonych przez międzynarodowe grono specjalistów z zakresu muzykologii, historii liturgii i historii Kościoła. Dla potrzeb realizowanego projektu nawiązano współpracę z badaczami tych przede wszystkim krajów, w których działały klasztory paulińskie, a więc Węgier, Chorwacji, Słowacji, Austrii, Niemiec i Polski” (s. 9–10). Celem projektu jest „poznanie wczesnego rozwoju liturgii i muzyki liturgicznej w klasztorach paulińskich w oparciu o gruntowne przebadanie zachowanych źródeł. Główny przedmiot badań skoncentrowany został na próbie określenia specyfiki celebracji liturgicznych sprawowanych w klasztorach paulińskich do 1600 r. — wtedy zakon przyjął oficjalnie powszechny ryt liturgii rzymskiej — w odniesieniu do polskiej oraz europejskiej tradycji zakonnej i diecezjalnej, szczególnie w zakresie charakterystycznego dla tego zakonu kultu maryjnego. Ważnym zadaniem jest również ukazanie wkładu klasztornych środowisk paulińskich dla rozwoju kultury muzycznej w dawnej Polsce i na terenie Europy” (s. 9).

Publikacja podzielona została na trzy części: *Fundamenta* — podstawowe źródła oraz najważniejsze formy średniowiecznej liturgii, *Fontes* — analizy zachowanych źródeł związanych z liturgicznymi celebracjami w klasztorach paulińskich, *Continuatio* — pielęgnowanie dawnych średniowiecznych tradycji w okresie potrydenckim. Na całość omawianej pozycji składają się następujące artykuły:

I. *Fundamenta*: Janusz CZERSKI, *Wpływ liturgii pierwotnego Kościoła na pisma Nowego Testamentu* (s. 15–23); Bazyli DEGÓRSKI OSPPE, *Zarys liturgii okresu patrystycznego. Zagadnienia wybrane* (s. 25–77); Helmut Jan SOBECZKO, *Przedtrydencka liturgia kapitulna i zakonna* (s. 79–95); Dariusz CICHOR OSPPE, *Życie liturgiczne pierwszych wspólnot paulinów w świetle reguł węgierskich biskupów: Bartłomieja, Pawła i Andrzeja (XIII w.)*, [s. 97–110]; Franciszek WOLNIK, *Liturgiczny kult świętych w zakonie paulinów w średniowieczu* (s. 111–131).

II. *Fontes*: Jakub KUBIENIEC, *Średniowieczne rękopisy liturgiczne z archiwum jasnogórskiego* (s. 135–149); Erwin MATEJA, *Pauliński kalendarz liturgiczny w świetle kalendarza diecezji wrocławskiej w okresie średniowiecza* (s. 151–198); Gábor KISS, *Pre-Tridentine sources of the Pauline mass chant repertory* (s. 198–218); Marta POPOWSKA, *Liturgia paulińska w świetle rękopisu ms. R 659/III–913* (s. 219–294); Robert BERNAGIEWICZ, *Dramatyzacje procesji Niedzieli Palmowej u paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie na przełomie XV i XVI wieku* (s. 295–310); Agnes PAPP, *Psalmtöne im Tonar des Pauliner Cantuale aus Częstochowa* (s. 311–342); Czesław GRAJEWSKI, *Możliwości zastosowania analizy statystycznej w badaniach chorałowych. Formuły euouae w rękopisie R 590* (s. 343–355); Iwo Hubert SIEKIERKA OFM, *Notacje muzyczne najstarszych świadectw monodii chorałowej Jasnej*

Góry (s. 357–411); Domonkos FARKAS, *The main research results of Pauline Liturgical Chant in Hungary* (s. 413–433).

III. *Continuatio*: Marcin KONIK, *Twórczość o. Władysława Leszczyńskiego OSPPE w świetle nowych badań — próba atrybucji repertuaru XVII-wiecznych hymnów jasnogórskich* (s. 437–455); Remigiusz POŚPIECH, *XVIII- i XIX-wieczne kancjonały paulińskie jako źródło pielęgnowania tradycji liturgicznej w klasztorze oo. paulinów na Jasnej Górze* (s. 457–471).

GRZEGORZ POŹNIAK, *Firma organmistrzowska Berschdorf z Nysy w świetle korespondencji z parafią pw. św. Bartłomieja w Gliwicach* (Z Dziejów Kultury Chrześcijańskiej na Śląsku 74), Opole: Red. Wydaw. WT UO 2012, 127 s., ISBN 978-83-61756-91-0.

Znaczącym przedmiotem zainteresowań badawczych ks. dra hab. Grzegorza Poźniaka są zagadnienia dotyczące tradycji śląskiego budownictwa organowego, czego przykładem jest recenzowana pozycja, zatytułowana: *Firma organmistrzowska Berschdorf z Nysy w świetle korespondencji z parafią pw. św. Bartłomieja w Gliwicach*. Autor przedstawia w niej materiał źródłowy zachowany w tamtejszym archiwum parafialnym. Na podstawie wieloletniej korespondencji pomiędzy firmą *Berschdorf*a parafią, przede wszystkim na podstawie druków firmowych, na których firma organowa wymieniała nowo zbudowane instrumenty, autor stworzył pierwszą w historii próbę skatalogowania instrumentów tej uznanej nyskiej firmy organowej, co stanowi cenny wkład w dziedzinę badań nad śląską tradycją budownictwa organowego.

Recenzowana pozycja składa się z pięciu zasadniczych rozdziałów, a rozpoczyna się *Przedmową* ks. Andrzeja Pluty, proboszcza parafii św. Bartłomieja w Gliwicach, oraz *Wprowadzeniem* autorstwa dr hab. Remigiusza Pośpiecha, prof. UWr i UO, kierownika Katedry Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego na WT UO w Opolu.

Rozdział pierwszy (s. 17–29), zatytułowany *Szkice historyczne*, zawiera w pierwszej części zarys dziejów parafii św. Bartłomieja oraz historię budowy świątyni pod tym samym wezwaniem, co zostało dopełnione jej poświęceniem w dniu 14 maja 1911 r. W tym samym rozdziale autor przedstawia także proboszczów tej gliwickiej parafii, którzy pełnili posługę duszpasterską od przelomu XIX i XX w. aż do współczesności. W drugiej części rozdziału autor przedstawia ogólną historię firmy organmistrzowskiej *Berschdorf* oraz kolejne etapy budowy organów w kościele św. Bartłomieja. Wszystkie informacje historyczne zamieszczone w pierwszym rozdziale publikacji tworzą ważny kontekst, w świetle którego w dalszej części pracy autor omawia i analizuje zachowany zespół archiwalny.

Drugi rozdział (s. 31–41), zatytułowany „*Orgelpflege*” w archiwum parafii pw. św. Bartłomieja w Gliwicach, zawiera opis zachowanych źródeł, które dotyczą organów zbudowanych w gliwickim kościele przez firmę *Berschdorf*, w tym m.in.

dokumenty dotyczące troski o instrument w latach po jego wybudowaniu, które są wyodrębnione w jednej z części zespołu pod nazwą *Orgelpflege*. Przy każdym z omawianych przykładowo dokumentów zamieszczona jest jego fotokopia. W rozdziale tym autor zaznacza m.in., że ważny element dla poznania historii działalności firmy *Berschdorf* stanowią papiery firmowe, na których wypisywane są z lewej strony wszystkie kolejne instrumenty zbudowane przez tę firmę w kościołach i salach koncertowych. Oprócz podanego miejsca czy określonego kościoła, można tam znaleźć informację o ilości głosów danego instrumentu.

Kolejny, trzeci rozdział publikacji, który nosi tytuł: *Instrumenty firmy Berschdorf* (s. 43–71), zawiera szczegółowy wykaz wszystkich instrumentów, jakie można znaleźć na papierach firmowych wydawanych przez firmę w latach 1929–1942. Autor publikacji pogrupował je na sześć części, bo tyle rodzajów papierów firmowych można odnaleźć w zachowanym zbiorze archiwalnym. Świadczy to o tym, że firma *Berschdorf* w kolejnych odstępach czasowych dokonywała korekty swoich papierów firmowych, aktualizując listę wybudowanych przez siebie instrumentów. Na podstawie tych wykazów ks. G. Poźniak podjął próbę stworzenia listy wybudowanych organów firmy *Berschdorf* we wskazanych odstępach czasowych. Warto zaznaczyć, że wszystkie wykazy zbudowanych przez firmę organów mają swój utarty schemat. Każdy rozpoczyna się od wymienienia instrumentów od największego do najmniejszego (tzn. od organów o największej ilości głosów do organów o najmniejszej ilości głosów). Pierwsze pismo firmowe zawierające zestawienie instrumentów pochodzi z 1929 r. i zawiera informacje o 23 instrumentach. Drugą grupę stanowią papiery firmowe z lat 1929–1930, które odnotowują już 36 instrumentów. Trzecie zestawienie można odnaleźć na kosztorysie z października 1934 r., na którym odnotowano już 41 instrumentów. Czwartą grupę stanowią pisma wysyłane w latach 1934–1937, które zawierają listę 45 instrumentów. Piąte zestawienie organów firmy *Berschdorf* zostało zamieszczone na odmiennym piśmie firmowym z grudnia 1934 r., a szóste zawiera listę pochodzący już z 1942 r., napisany na papierze firmowym z okazji jubileuszu 50-lecia istnienia firmy *Berschdorf*. Wymienia on już aż 61 instrumentów. Poszczególne instrumenty odnotowane we wspomnianych dokumentach archiwalnych zostały przez autora sprawdzone w dostępnej literaturze przedmiotu, co pomogło w wielu przypadkach określić szczegóły dotyczące niektórych z nich (m.in. ustalić dokładny rok budowy). W konsekwencji, na podstawie uzyskanych tą drogą informacji, autor publikacji w drugim punkcie trzeciego rozdziału podjął się próby stworzenia pierwszego w historii katalogu organów zbudowanych przez nyską firmę *Berschdorf* (s. 62–66). Zawarte w nim informacje zostały zweryfikowane oraz uzupełnione w oparciu o dostępną literaturę przedmiotu. Autor wykorzystał ponadto opisy instrumentów z wizytacji kanonicznych, m.in. referatu ds. muzyki kościelnej kurii gliwickiej, a także informacje pozyskane od innych badaczy, w tym głównie od prof. Juliana Gembalskiego, kierownika Katedry Organów i Muzyki Kościelnej w Akademii Muzycznej w Katowicach. Podjęta przez ks. Poź-

niaka próba stworzenia katalogu dzieł tej uznanej śląskiej firmy budowniczych organów ma istotne znaczenie dla dalszych badań nad śląską tradycją budownictwa organowego i jest jednym z najcenniejszych elementów, jakie recenzowana publikacja wnosi w dziedzinę pełniejszego poznania historii i działalności firmy *Berschdorf*. Stworzony przez ks. Grzegorza Poźniaka katalog wymienia aż 123 instrumenty, jakie miała stworzyć nyska firma na przestrzeni kilkudziesięciu lat swej działalności. Zawiera przy tym najważniejsze informacje dotyczące każdego z instrumentów: miejscowość, wezwanie i funkcję kościoła, ilość głosów, określenie budowniczego (czy dany instrument był zbudowany za czasów kierowania zakładem przez Paula Berschdorfa lub już przez jego syna, Carla), a także rok budowy poszczególnych organów. Wykaz instrumentów wymienionych w katalogu jest zgodny z wszystkimi wcześniej omówionymi zestawieniami wybudowanych organów i rozpoczyna się od wymienienia największych instrumentów, a kończy się na organach najmniejszych.

Czwarty rozdział publikacji, zatytułowany *Treść korespondencji* (s. 73–101), zawiera szczegółowe omówienie treści pism, jakie były przesyłane pomiędzy firmą *Berschdorf* a parafią św. Bartłomieja w Gliwicach. Autor publikacji zaznacza jednak, że brak jest w archiwum parafialnym wcześniejszej korespondencji z okresu budowy organów, natomiast pisma pochodzące z lat 1925–1942 dotyczą otoczenia instrumentu właściwą opieką organmistrzowską. W rozdziale tym autor zamieścił liczne kopie oryginalnych dokumentów zachowanych w języku niemieckim.

Ostatni, piąty rozdział publikacji (s. 103–108) zawiera opis trzech instrumentów zbudowanych przez firmę *Berschdorf*, które są wymieniane w dokumentach zachowanych w archiwum parafii św. Bartłomieja w Gliwicach. Są to najpierw organy zachowane w tzw. starym kościele św. Bartłomieja w Gliwicach przy ul. Toszeckiej, później organy zbudowane w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Gliwicach Żernikach oraz organy zbudowane przez Paula Berschdorfa w tzw. nowym kościele św. Bartłomieja w Gliwicach przy ul. Bernardyńskiej.

Dopełnienie omawianej pozycji stanowi wykaz bibliografii oraz dwa indeksy: miejscowości (s. 119–122) oraz wymienionych w pracy organmistrzów (s. 123). Na końcu publikacji znajduje się aneks (s. 125–127) zawierający informacje o trzech płytach kompaktowych wydanych w Opolu w serii „Organy Śląska Opolskiego”, na których została nagrana muzyka organowa wykonywana właśnie na instrumentach firmy *Berschdorf*.

Recenzowana książka autorstwa ks. G. Poźniaka jest przykładem kompetentnej pracy na źródłach archiwalnych, które mają fundamentalną wartość w badaniach historycznych, także w odniesieniu do badań instrumentologicznych, m.in. odnośnie do śląskiej tradycji budownictwa organowego. Choć ostatnie dziesięciolecia przyniosły spory zakres prac archiwalnych z tego zakresu, to jednak wciąż pozostało kilka obszarów, które nadal wymagają dogłębnych badań źródłowych. Do nich należy m.in. dorobek śląskiej firmy budowniczych organów *Berschdorf*. Poznanie

korrespondencji zachowanej w archiwum parafii św. Bartłomieja, ukazuje bardzo spójny obraz rzetelnej pracy przedstawicieli tej firmy i jest niemal żywym świadectwem ich oddanej i odpowiedzialnej działalności. W zamieszczonych informacjach i propozycjach kryje się ich wyjątkowo mądra wizja prowadzenia zakładu, połączona ze świadectwem rozumienia doniosłości dzieł, które tworzyli.

Publikacja ks. Poźniaka pokazuje wyraźnie, że warto podejmować badania archiwaliów. Skoro przebadanie tylko jednego zespołu archiwalnego (zachowanego w gliwickiej parafii św. Bartłomieja) przyniosło tak wartościowe owoce, to równie cenny wkład mogą wnieść kolejne prace nad zespołami archiwalnymi zachowanymi w tylu innych parafiach.

Sporządzony przez ks. Poźniaka katalog instrumentów zbudowanych przez Paula i Carla Berschdorffów z pewnością będzie uzupełniany w wyniku kolejnych badań z tego zakresu. Jednak już w obecnej formie stanowi cenną pomoc dla wszystkich, którzy są zainteresowani działalnością nyskiej firmy organowej. Dlatego niniejsza pozycja, niemal pionierska w odniesieniu do stworzonego katalogu dzieł *Berschdorfa*, stanowi formę zaproszenia dla kolejnych badaczy śląskiej tradycji budownictwa organowego, by poszerzać przedstawiony katalog w wyniku własnych badań źródłowych. Prowadząc badania w tym zakresie musimy mieć na uwadze trudności w precyzyjnym określeniu, które instrumenty zostały ponad wszelką wątpliwość zbudowane przez firmę *Berschdorf*. W pierwszej połowie XX w. często spotykaną praktyką było bowiem przenoszenie instrumentów, czym zajmowały się niemal wszystkie firmy organmistrzowskie. Czasami dokonywały one jedynie małej korekty dyspozycji lub przebudowywały trakturę, dodając do instrumentu o trakturze mechanicznej np. kilka głosów sterowanych trakturą pneumatyczną. Jednak powszechną praktyką było to, że firma dokonująca translokacji instrumentu na zakończenie prac umieszczała na instrumencie własny znaczek firmowy. Dlatego w licznych przypadkach nie wiadomo dokładnie, czy dany instrument zbudowała rzeczywiście firma *Berschdorf*, czy firma ta dokonała tylko jego translokacji. Dotyczy to np. organów w tzw. starym kościele św. Bartłomieja w Gliwicach, w kościele św. Macieja w Zabrzcu Maciejowie czy w kościele Wniebowzięcia NMP w Wielowsi. Być może kolejne badania przyniosą jednoznaczne rozstrzygnięcia w tym zakresie.

W autorskim opracowaniu katalogu omawianej firmy trudnościami dla ks. Poźniaka była także kwestia dokładnego określenia w niektórych instrumentach ilości głosów. W trakcie badań porównawczych okazało się, że inaczej był dany instrument projektowany (i liczba planowanych głosów została podana na papierze firmowym), zaś ostateczna, realna liczba zamontowanych głosów różniła się od planowanej. Tak jest np. w przypadku największego instrumentu zbudowanego przez firmę *Berschdorf*— w kościele pw. św. Barbary w Bytomiu. Na wykazie umieszczonym na liście wysłanym do parafii św. Bartłomieja w Gliwicach w lutym 1942 r. widnieje liczba 80 głosów, podczas gdy realnie organy mają ich 65. Podobne problemy pojawiły

się w przypadku kilku innych instrumentów, co autor w swej pozycji wyraźnie zaznacza i wyjaśnia.

Generalnie możemy stwierdzić, iż książka autorstwa ks. dr hab. Grzegorza Poźniaka wpisuje się w szeroki kontekst badań organologicznych na Śląsku i jest cennym, dobrze przeprowadzonym projektem badawczym, który otwiera drogi do kolejnych zagadnień wymagających także pogłębionych badań archiwalnych.

GRZEGORZ POŹNIAK (red.), *Konteksty piosenki religijnej. Norbert Blacha in memoriam* (Opolska Biblioteka Teologiczna 129), Opole: Red. Wydaw. WT UO 2013, 181 [1] s., ISBN 978-83-61756-05-7.

Pozycja stanowi rodzaj księgi pamiątkowej opublikowanej w rocznicę śmierci Norberta Blachy (1959–2012) — kompozytora, aranżera, pedagoga i muzyka kościelnego. Na jej treść składają się następujące artykuły:

Ks. Grzegorz POŹNIAK, *Piosenka religijna w badaniach muzykologicznych w Polsce* (s. 11–20); Adam KOSEWSKI, *Pieśni gospel i negro spirituals w twórczości Norberta Blachy* (s. 21–30); Małgorzata SZYMAŃSKA-SZUBERT, Mariusz PUCIA, *Typologia ludowej piosenki religijnej w Archiwum Muzycznego Folkloru Religijnego Instytutu Muzykologii KUL* (s. 31–54); Piotr WIŚNIEWSKI, *Liturgia z piosenką?* (s. 55–70); ks. Sławomir PAWIŃSKI, *Piosenka religijna w przepowiadaniu słowa Bożego dla dzieci* (s. 71–85); ks. Wiesław HUDEK, *Piosenki religijne w „Śpiewniku archidiecezji katowickiej”* (s. 87–109); ks. Franciszek KOENIG, *Kompozycje religijne dla dzieci i młodzieży gliwickiego kompozytora amatora Grzegorza Brożka* (s. 111–134); ks. Stanisław RABIEJ, *Od lemisza do smyczka. Ślady kultury muzycznej cystersów* (s. 135–142); Marcin POSPIESZAŁSKI, *Refleksje na temat współczesnej muzyki w Kościele i przenikania się współczesnych gatunków do kościelnej muzyki* (s. 143–148); Radosław MARCINKIEWICZ, „*Wystarczy spojrzeć na nazwę...*”. *O 2 Tm 2,3 — w kontekście artifonimii oraz ideonimii* (s. 149–166); Karina GARBAS, *Piosenka religijna a repertuar scholi liturgicznych* (s. 167–172). Całość uzupełnia szkic Ilony KARGUL: *Norbert Blacha i Silesia Gospel Festival* (s. 175–177) oraz piosenka *Słodko-gorzka* autorstwa Bartosza Jaśkowskiego (tekst i melodia), dedykowana śp. Norbertowi Blasze (s. 179–181).

GRZEGORZ POŹNIAK, PIOTR TARLINSKI (red.), *Śląskie organy III. Materiały konferencji zorganizowanej przez Katedrę Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego oraz Diecezjalny Instytut Muzyki Kościelnej w dniu 20 marca 2013 roku* (Sympozja 84), Opole: Red. Wydaw. WT UO 2013, 217 [3] s., ISBN 978-83-63950-10-1.

Treść: ks. Piotr TARLINSKI, *Słowo wstępne* (s. 5–7); Andrzej PRASAŁ, „*Meldebogen für Orgel*” z 1944 r. — *unikalne źródło do dziejów budownictwa organowego w dawnym Hrabstwie Kłodzkim* (s. 9–35); ks. Jarosław KISIELIŃSKI, *Pierwsze we Wrocławiu organy ze „Sperrventillade” (1455) w kościele pw. św. Marii Mag-*

daleny (s. 37–54); Julian GEMBALSKI, *Zabytkowy pozytyw z Muzeum Prasy Śląskiej w Pszczynie — historia i problemy rekonstrukcji* (s. 55–64); ks. Franciszek KOENIG, *Kulturowa i muzyczna wartość organów Moritza Roberta Müllera z roku 1844 zachowanych w kościele św. Katarzyny w Toszku. Dzieło restauracji organów w latach 2010–2012* (s. 65–95); Stanisław PIELCZYK, *Problem konserwacji i rewitalizacji zabytkowych organów kościoła św. Bartłomieja w Smolnicy* (s. 97–109); Jerzy KUKLA, *Organy i organiści bielscy w I połowie XX w.* (s. 111–126); Władysław SZYMAŃSKI, *Wkład Carla Volkmana z Gliwic w górnośląskie budownictwo organowe* (s. 127–137); ks. Grzegorz POŹNIAK, *Działalność organmistrzowska Józefa Kuca (1891–1978) z Zimnic Wielkich* (s. 139–158); ks. Piotr DĘBSKI, *Johann Christof May Wald — życie i działalność organmistrzowska* (s. 159–170); Wolfgang J. BRYLLA, *Nieznany — znany organmistrz głubczycki J.M.V. Haas* (s. 171–197); ks. Krzysztof KMAK, *100-lecie organów Paula Berschdorfa w Wodzisławiu Śl.* (s. 199–217).

Ks. Franciszek Koenig